

УДК 581.9:504.73(477.74)

О. Ю. Єрмолаєва, ст. лаборант
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
біологічний факультет,
вул. Дворянська, 2, Одеса, 65026, Україна

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ РІДКІСНИХ ТА ЗНИКАЮЧИХ ЕФЕМЕРОЇДНИХ ГЕОФІТІВ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Наведено уточнений перелік видів рідкісних та зникаючих цибулинних, бульбоцибулинних та бульбових ефемероїдних геофітів природної флори Одеської області. Відмічено та проаналізовано зміни до категорій їх охорони. Розглянуто історію вивчення вказаних видів та подано стислу інформацію щодо їх досліджень в природі і в культурі за період від початку ХІХ сторіччя до теперішнього часу. Відмічено неповність та фрагментарність накопичених даних.

Ключові слова: рідкісні та зникаючі види, ефемероїдні геофіти, Червона книга України, історія, Одеська область.

Вступ

Ефемероїдні геофіти — багаторічні трав'яні рослини з коротким, переважно весняним періодом вегетації. Це екологічна група рослин, які в несприятливих умовах існування, в основному, дефіциту вологи влітку, що характерно для півдня України [1], перебувають у стані спокою у вигляді підземних запасуючих органів відновлення. Незважаючи на незначний відсоток ефемероїдних геофітів у флорі регіону [2], у весняний період вони домінують у рослинному покриві, оскільки є першими рослинами, що з'являються після зимового періоду та утворюють природні ландшафти як невід'ємні компоненти фітоценозів [3].

Високі декоративні якості ефемероїдних геофітів є однією з причин скорочення їх чисельності у природних місцезростаннях (зривання та викопування рослин), іншою причиною є господарська діяльність людини, яка призводить до знищення природних локалітетів рослин [4].

Мета роботи — визначити перелік видів рідкісних та зникаючих цибулинних, бульбоцибулинних та бульбових ефемероїдних геофітів природної флори Одеської області, які підлягають охороні та з'ясувати ступінь їх вивченості на даний момент.

Назви усіх видів рослин наведено за сучасною номенклатурою [5]. Уточнення назв проведено за допомогою номенклатурних довідників (переліків), визначників і флор [2, 5—9].

Результати та їх обговорення

У другому виданні Червоної книги України (далі — ЧКУ(1996) [4]) для Одеської області вказано 14 видів ефемероїдних геофітів. Додатково в роботі О. М. Попової [10] налічуємо ще 6 видів ефемероїдних геофітів державного рівня охорони. Окрім того, ще 10 видів ефемероїдних геофітів підлягають охороні на місцевому рівні та включені до Червоного Списку Одеської області (далі — ЧСОО [11]). Отже, за попередніми даними, в Одеській області налічува-

лось 30 видів рідкісних та зникаючих ефемероїдних геофітів, з яких 20 видів занесено до ЧКУ (1996): I категорія (зникаючі) — 4 види, II (вразливі) — 9, III (рідкісні) — 7 видів [12] (табл.).

Нещодавно вийшло друком третє видання Червоної книги України (далі — ЧКУ (2009) [13]), в якому для Одеської області налічуємо до 21 виду ефемероїдних геофітів, з яких *Hyacinthella pallasiana* (Steven) Losinsk. (гіацинтик Палласів), включений до Світового Червоного списку (СЧС) [14], вперше опинився серед рослин державного рівня охорони, але для Одеської області він вказаний як сумнівний [13], про що було зазначено в роботі [15]. Оскільки його зростання в області не підтвердилось [16], до переліку видів рідкісних та зникаючих ефемероїдних геофітів Одеської області (див. табл.) його не внесено. Слід відмітити, що для Одеської області у ЧКУ (2009) наведено ще *Crocus heuffelianus* Herb. (шафран Гейфелів), не вказаний у роботах [10, 15, 16], який поширений у західних регіонах України, але зрідка зустрічається і на півночі Одеської області [13]. Решта — це 19 видів, наведених в роботі [10], окрім *Allium ursinum* L. (цибуля ведмежа), який у ЧКУ (2009) знов чомусь не вказаний для Одеської області. Оскільки його зростання в області було підтверджено [10, 17], то його треба залишити у переліку (див. табл.). Таким чином, на території Одеської області охороні підлягає 31 вид рідкісних та зникаючих ефемероїдних геофітів: 10 видів включено до нині чинного ЧСОО та 21 вид занесено до ЧКУ (2009), з яких 6 видів включено до СЧС та Європейського Червоного списку (ЄЧС) [18] (див. табл.).

Окрім того, у ЧКУ (2009) відмічено деякі зміни щодо ступенів охорони даних видів ефемероїдних геофітів у порівнянні з такими у ЧКУ (1996). Так, у ЧКУ (2009) до категорії «зникаючі» віднесено 2 види, «вразливі» — 14, «неоцінені» — 5 (див. табл.). Аналіз такого перерозподілу показав, що ступінь охорони змінено у 13 (62 %) видів, переважно тих, що у ЧКУ (1996) належали до III категорії. У більшості видів, у тому числі трьох видів I категорії, категорію охорони змінено на «вразливий». Решта видів, ступінь охорони яких залишився без змін, належали, в основному, до II категорії. Помічено, що у ЧКУ (2009) жоден з ефемероїдних геофітів Одещини не віднесено до категорії «рідкісний», проте близько чверті видів (II та III категорій) отримали категорію «неоцінений». Слід відмітити, що в результаті цих змін, у ЧКУ (2009) в порівнянні з ЧКУ (1996) кількість видів категорії «вразливий» збільшилась майже в 1,5 рази. Окрім того, виходячи з визначення категорій охорони [4, 13], їх зміни вказують на покращення стану природних популяцій у трьох видів ефемероїдних геофітів, але у шести видів — на погіршення такого (див. табл.).

Сучасна Одеська область складається з територій колишніх Одеського, Ананьївського та Тираспільського повітів Херсонської губернії, до якої вона входила до 1920 р., та частини Балтського повіту Подільської губернії. У 1954 р. до складу Одеської області увійшла Ізмаїльська область, яка складалась з колишніх Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабської губернії [19].

Найперші відомості про рослинність у межах колишніх Херсонської, Подільської та Бессарабської губерній зустрічаються у роботах П. С. Палласа (1771—1776), С. Г. Гмеліна (1771—1783), М. фон Біберштейна (1808—1819), В. Г. Бессера (1822), А. Л. Андржійовського (1823—1869) та О. Д. Нордмана (1847) [20]. Це був період первинних флороінвентаризаційних досліджень, коли накопичувалась інформація про видовий склад і природну диференціацію флори.

Наприкінці XIX — початку XX ст. з'явилась низка праць, де наведено дані про місцезнаходження багатьох рідкісних видів ефемероїдів, які пізніше було включено до охоронних списків області. У цих працях представлено фенологічні спостереження, морфологічний опис видів та їх приуроченість до певних

Рідкісні та зникаючі ефемероїдні геофіти Одеської області

№ з/п	Таксономічна належність	Статус охорони			Знахідки видів у XIX — початку XX ст.	Гербарій ОНУ (MSUD) (дати збору)	Ботан. сад ОНУ, (кільк. особин)
		ЧКУ (1996)	ЧКУ (2009)	Інші рівні охорони			
Alliaceae							
1.	<i>Allium sphaeropodum</i> Клок. (цибуля круглонога)	I	вразл.	—	—	—	—
2.	<i>A. ursinum</i> L. (ц. ведмежа)	II*	неоцін.	—	[21, 23, 24, 26]	—	до 10
Amaryllidaceae							
3.	<i>Galanthus elwesii</i> Hook. fil. (підсніжник Ельвеза)	III	вразл.	СЧС (I)	—	—	до 1000
4.	<i>G. nivalis</i> L. (п. звичайний)	II	неоцін.	—	[23, 24]	—	—
5.	<i>Leucojum aestivum</i> L. (білоцвіт літній)	II*	вразл.	—	[23, 24]	—	—
6.	<i>Sternbergia colchiciflora</i> Waldst. et Kit. (штернбергія пізньоцвіта)	II	вразл.	—	[21, 23, 24, 27]	2008	до 50
Berberidaceae							
7.	<i>Gymnospermium odessanum</i> (DC.) Takht. (гімносперміум одеський)	II	вразл.	СЧС (I)	[21, 22, 25, 27]**	1872 1835 1988— 1989	до 500
Fumariaceae							
8.	<i>Corydalis cava</i> (L.) Schweigg. et Koerte (ряст порожнистий)	—	—	ЧСОО	[22, 25, 26]	—	—
9.	<i>C. marschalliana</i> Pers. (р. Маршалла)	—	—	ЧСОО	[22, 25]	—	—
10.	<i>C. solida</i> L. (р. ущільнений)	—	—	ЧСОО	[22, 25, 27]	1870	> 1000
11.	<i>C. paczoskii</i> N. Busch. (р. Пачоського)	—	—	ЧСОО	[8]	—	—
Hyacinthaceae							
12.	<i>Bellevalia sarmatica</i> (Georgy) Wogonow (белевалія сарматська)	—	—	ЧСОО	[21, 23, 24, 27]**	1936 1988— 1989	до 10
13.	<i>Hyacinthella leucophaea</i> (K. Koch.) Schur. (гіацинтик блідий)	—	—	ЧСОО	[23, 24, 27]**	1936 1987— 1989	до 10
14.	<i>Leopoldia tenuiflora</i> (Tausch.) Heldr. (леопольдія тонкоцвіта)	—	—	ЧСОО	[23, 24, 27]**	1907 1937	до 100

№ з/п	Таксономічна належність	Статус охорони			Знахідки видів у XIX — початку XX ст.	Гербарій ОНУ (MSUD) (дати збору)	Ботан. сад ОНУ, (кільк. особин)
		ЧКУ (1996)	ЧКУ (2009)	Інші рівні охорони			
15.	<i>Ornithogalum amphibolum</i> Zahar. (рястка двозначна)	III	зник.	ЄЧС (I)	—	—	—
16.	<i>O. boucheanum</i> (Kunth) Aschers. (р. Буше)	III*	неоцін.		[21, 23, 24, 27]**	1987—1989	до 100
17.	<i>O. fimbriatum</i> Willd. (р. торочкувата)	—	—	ЧСОО	[23, 26]	—	до 500
18.	<i>O. kochii</i> Parl. (р. Коха)	—	—	ЧСОО	[21, 23, 24, 27]**	1936 1987—1989	—
19.	<i>O. oreoides</i> Zahar. (р. гірська)	II	вразл.	СЧС (R)	—	—	до 10
20.	<i>O. refractum</i> Schlecht. (р. відігнута)	II	вразл.		[26]	—	до 50
21.	<i>Scilla bifolia</i> L. (проліска дволиста)	—	—	ЧСОО	[23, 24, 26, 27]	—	до 1000
Iridaceae							
22.	<i>Crocus heuffelianus</i> Herb. (шафран Гейфелів)	II*	неоцін.	СЧС (I)	[23, 24]	—	—
23.	<i>C. reticulatus</i> Stev. ex Adam. (ш. сітчастий)	III	неоцін.	—	[21, 23, 24, 26, 27]**	—	до 50
Liliaceae							
24.	<i>Fritillaria montana</i> Hoppe (рябчик гірський)	I*	зник.	—	[23, 24, 26]**	—	—
25.	<i>F. ruthenica</i> Wikstr. (р. руський)	II	вразл.	—	[24]	1907	до 10
26.	<i>Tulipa hyranica</i> Klok. et Zoz (тюльпан бузький)	III	вразл.	—	[23, 24, 27]**	—	до 10
27.	<i>T. quercetorum</i> Klok. et Zoz (т. дібровний)	III*	вразл.	—	[23, 24]**	—	до 10
28.	<i>T. schrenkii</i> Regel (т. Шренка)	III*	вразл.	—	[21, 23, 24, 27]**	—	до 10
Melanthiaceae							
29.	<i>Bulbocodium versicolor</i> (Ker.-Gawl.) Spreng (брандушка різнокольорова)	I	вразл.	—	[23, 24]**	—	—
30.	<i>Colchicum ancyrense</i> V. L. Burt. (пізньоцвіт анкарський)	III	вразл.	—	[21, 23, 24, 27]**	1835 1872 1913 1937	до 10

№ з/п	Таксономічна належність	Статус охорони			Знахідки видів у XIX — початку XX ст.	Гербарій ОНУ (MSUD) (дати збору)	Ботан. сад ОНУ, (кільк. особин)
		ЧКУ (1996)	ЧКУ (2009)	Інші рівні охорони			
31.	<i>C. fominii</i> Bordz. (п. Фоміна)	I	вразл.	ЄЧС (V) СЧС (I)	—	—	—
	Всього	21	21	16	26	10	19

Умовні позначення. Категорії охорони для ЧКУ (1996): I — зникаючий вид, II — вразливий, III — рідкісний; для ЧКУ (2009): зник. — зникаючий вид, вразл. — вразливий, неоцін. — неоцінений; для ЄЧС та СЧС: V — вразливий вид, R — рідкісний, I — неоцінений; * — види, не вказані для Одеської області у ЧКУ (1996, 2009); ** — види, наведені в роботах [21—27] під іншими назвами.

місцезростань. Рідкісність видів спеціально не вивчалась, але в роботах наведено дані з стривальності, що підвищує цінність праць цього періоду для соціологічного аналізу флори. Однією з перших слід згадати роботу Е. Е. Ліндемана [21], у якій нараховуємо 19 видів ефемероїдних геофітів, які зараз зростають в області та підлягають охороні, але автором не завжди чітко вказувались місця збору рослин, тому в таблиці наведено лише 9 видів, вказаних для Одещини. Значно детальнішу інформацію знаходимо у фундаментальних зведеннях І. Ф. Шмальгаузена [22, 23], де наведено дані про зростання 24 видів ефемероїдних геофітів поблизу Одеси, Балти, Кодими, Саврані та на півдні Бессарабії. Найвагомий внесок у вивчення флори даного регіону зробив видатний вчений, географ, ботанік-систематик Й. К. Пачоський. У його ґрунтовних працях [24, 25], окрім детального опису видів, строків цвітіння та чисельності рослин, наводяться точні вказівки їх місцезростань. Ретельний аналіз праць Й. К. Пачоського [24—26] показав, що на той час у колишніх Одеському, Тираспільському, Ананьївському повітах Херсонської губернії, південної частини Подільської губернії та півдня Бессарабії зростало 26 видів ефемероїдних геофітів, які зараз підлягають охороні. Не втратила своєї цінності у сучасний період і найбільш відома праця П. С. Шестерикова [27], де описано 14 видів ефемероїдних геофітів, які зустрічались у південно-західній частині колишнього Одеського повіту.

Порівняння видового складу ефемероїдних геофітів Одеської області минулого та сучасного періодів досліджень показало, що тоді вже було зафіксовано більш 80 % видів при 100 %-вій представленості родів, тобто 26 видів, серед яких, як слід зауважити, на той час 13 видів мали іншу, ніж сучасна, систематичну належність (таблиця). Ще 4 види (*Allium sphaeropodium*, *Ornithogalum amphibolum*, *O. oreoides* та *Colchicum fominii*), не зазначених в роботах [21—27], на території Одеської області було знайдено та визначено як нові для науки дещо пізніше [8, 28, 29]. Окремих пояснень потребують знахідки *Galanthus elwesii* на півдні області, а саме поблизу Тилігульського лиману. В роботах дослідників кінця XIX — початку XX ст. для вказаного району наведено *Galanthus nivalis* [21, 23, 24, 27], але на незвичайність даного виду звернув увагу лише Й. К. Пачоський. У його праці [24], а також у праці П. С. Шестерикова [27], де зроблено посилання на зразки рослин, зібраних Й. К. Пачоським на східному березі Тилігульського лиману поблизу колонії Нейзац колишнього Одеського повіту, знаходимо досить повний морфологічний опис, який доводить, що мова

йде саме про *G. elwesii*. Підтверджується це і тим, що південна межа поширення *G. nivalis* проходить значно північніше [30, 31]. Також у цій місцевості пізніше було виявлено ще декілька нових місцезростань *G. elwesii* [32—34] та жодного *G. nivalis* [31], тобто тут не могло зростати ніякого іншого виду підсніжнику, окрім *G. elwesii*. Таким чином, слід вважати, що перші знахідки *G. elwesii*, які були зроблені в Україні, належать Й. К. Пачоському. Слід відмітити, що цей локалітет, який знаходився поблизу колонії Нейзац, зараз входить до складу сучасної Миколаївської області (нині с. Прогресівка Березанського району) [35, 36], тому в таблиці знахідки цього виду не показані.

Щодо *Corydalis paczoskii*, то у Флорі УРСР є вказівка, що поблизу Одеси цей вид був знайдений О. Д. Нордманом [8], хоча у Й. К. Пачоського було зазначено, що в Херсонській губернії цей вид зустрічається тільки в пониззях Бугу поблизу Миколаєва [25]. Так чи інакше, але цей вид було включено у ЧСОУ [11], хоча за останніми даними, його єдиний локалітет в Одеській області вважається втраченим [37].

Порівняльний аналіз стрівальності ефемероїдних геофітів, які наведено в роботах [21—27], показав, що деякі види, які зараз, внаслідок скорочення їх чисельності, мають охоронний статус, на той час були досить звичайними та зустрічались у великій кількості: *Colchicum ancyrense*, *Corydalis solida*, *Crocus reticulatus*, *Gymnospermium odessanum*, *Hyacinthella leucophaea*, *Scilla bifolia*. А такі види, як *Fritillaria montana*, *Leucojum aestivum*, *Tulipa schrenkii*, а також *Bellevalia sarmatica* та *Leopoldia tenuiflora*, вже тоді зазначались як рідкісні.

Перші спроби вирощування видів в умовах культури в Одеській області було зроблено ще на початку XIX ст. Так, вперше колекція місцевої флори була створена видатним вченим-натуралістом О. Д. Нордманом, який у 1834—1848 рр. очолював роботу першого Одеського ботанічного саду, закладеного у 1820 р. Я. Л. Десметом. Колекцію було розташовано на ботанічному партері, де було «систематически распределено по естественным семействам 500 пород многолетних растений флоры полуденной России». З партеру неодноразово відправлялись до Києва, Петербурга, Берліна бульбоцибулини *Colchicum ancyrense*, *Gymnospermium odessanum*, *Sternbergia colchiciflora* [38]. У ботанічному саду Новоросійського Імператорського університету, який був заснований у 1867 р., колекція місцевої флори з'явилась лише 30 років потому, коли садом керував професор ботаніки університету Ф. М. Каменський [39].

Наступний період досліджень, який продовжувався до початку 1970-х рр., характеризується більш системним підходом до вивчення флори регіону. Так, у часи роботи видатного ботаніка, академіка АН УРСР В. І. Липського на посаді директора Одеського ботанічного саду у 1928—1937 рр., було започатковано вивчення рослинних ресурсів півдня України. Його учні продовжили науково-дослідні роботи у цьому напрямку шляхом інтродукції та акліматизації рослин природної флори [40]. З ефемероїдів вивчались лише окремі види — насамперед, *Gymnospermium odessanum* — ендемік наших причорноморських степів [41] та *Galanthus elwesii*, який в Україні зустрічається лише на півдні [31, 32, 42]. Дослідження у природі були поширені спостереженнями в умовах культури: вивчались, в основному, їх біологічні та репродуктивні особливості [43]. У цей період при вивченні флори і рослинності Одеської області повстало питання організації природно-заповідних територій з метою збереження локалітетів рідкісних видів від знищення в результаті зростання господарської діяльності людини [44].

З початку 1970-х років, коли стала очевидною втрата частини генофонду, дослідники флори і рослинності почали приділяти увагу еколого-ценотичним особливостям рідкісних видів та практичним заходам їх збереження *in situ* та *ex*

situ. Так, цілеспрямовані роботи по інтродукції рослин природної флори в ботанічному саду Одеського, на той час державного, університету імені І. І. Мечникова розпочались у 1976 р., коли була започаткована ділянка рідкісних та зникаючих видів рослин Одещини [45]. Протягом кількох років у первинну культуру було введено 20 рідкісних видів, з яких 11 були ефемероїдними геофітами: *Colchicum ancurense*, *Corydalis solida*, *Crocus reticulatus*, *Galanthus elwesii*, *Gymnospermium odessanum*, *Hyacinthella leucophaea*, *Ornithogalum boucheanum*, *O. kochii*, *Scilla bifolia*, *Sternbergia colchiciflora*, *Tulipa schrenkii*. Їх біологічні та репродуктивні особливості досліджувались, в основному, в природних умовах та лише частково — в умовах культури [46]. У 1990 р. колекція рідкісних рослин збільшилась до 40 видів, серед яких налічувалось вже 19 видів ефемероїдних геофітів. Окрім вищезгаданих, на ділянці зростали *Bellevalia sarmatica*, *Bulbocodium versicolor*, *Fritillaria ruthenica*, *Leopoldia tenuiflora*, *Ornithogalum fimbriatum*, *O. oreoides*, *O. refractum*, *Tulipa hypanica*. При інтродукційному випробуванні ефемероїдні геофіти отримали максимальні оцінки у порівнянні з іншими досліджуваними рідкісними видами [47]. Більш детально в умовах культури досліджувались такі види, як *Bulbocodium versicolor*, *Colchicum fominii*, *Sternbergia colchiciflora* [48]. Інвентаризація рідкісних та зникаючих видів рослин у 2006—2008 рр. показала, що у ботанічному саду Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (ОНУ) налічувалось 19 видів ефемероїдних геофітів природної флори Одеської області, які підлягають охороні [49], що складає 60 % від їх видового складу (див. табл.). Помічено, що у 2008 р. видовий склад колекції рідкісних ефемероїдних геофітів, у порівнянні з таким у 1990 р., практично не змінився. Також слід зазначити, що, окрім видів, які утримуються на колекційних ділянках, на території ботанічного саду ОНУ сформувалось декілька гомеостатичних інтродукційних популяцій ефемероїдів [50, 51]. Таким чином, з моменту створення колекції рідкісних та зникаючих видів рослин в Ботанічному саду ОНУ, в умовах культури детально досліджувались лише деякі види державного рівня охорони — *Bulbocodium versicolor*, *Colchicum fominii*, *Galanthus elwesii*, *Sternbergia colchiciflora*.

З 1970-х рр. почалась активна діяльність з охорони природної флори — на Одещині було досліджено і запропоновано для охорони ділянки степової рослинності з цінними флористичними комплексами [52, 53]. Саме у цей час (до 1984 р.) в Одеській області було створено більшість заповідних територій [54]. У відповідності до прийнятої у 1980-х рр. стратегії збереження рослинної різноманітності почалось здійснення, в основному, співробітниками кафедри ботаніки ОНУ, систематичних досліджень рідкісних та зникаючих рослин області, зокрема, ефемероїдів [55—57]. В результаті накопичено значний об'єм інформації щодо їх хорологічних, біологічних, еколого-ценотичних та популяційних особливостей. У природних умовах було досліджено популяції *Colchicum ancurense* [58, 59], *C. fominii* [28, 60], *Crocus reticulatus* [61], *Fritillaria montana* [62], *Galanthus elwesii* [30, 34, 63], *Gymnospermium odessanum* [64, 65], *Hyacinthella leucophaea* [61], *Ornithogalum refractum* [66], *Sternbergia colchiciflora* [67], але отримані дані виявились неповними. Найбільш вичерпно було досліджено лише *Galanthus elwesii*, *Gymnospermium odessanum* та *Sternbergia colchiciflora*. Про стан популяцій решти видів відомостей практично немає.

Аналіз гербарних матеріалів ОНУ імені І. І. Мечникова (MSUD) показав, що з 31 виду рідкісних та зникаючих ефемероїдних геофітів природної флори Одеської області у гербарію зберігаються зразки лише 10 видів, з яких деякі востаннє були зібрані ще наприкінці XIX — початку XX ст. (див. табл.).

Найбільш вичерпну інформацію щодо розповсюдження видів державного рівня охорони наведено в роботі О. М. Попової [10], де серед інших видів на-

лічуємо 183 локалітети ефемероїдних геофітів, з яких лише 55 (30 %) знаходяться на територіях природно-заповідного фонду (ПЗФ) Одеської області. Згодом рядом дослідників було виявлено ще декілька нових місцезростань рідкісних та зникаючих ефемероїдних геофітів [68—70], але це суттєво не вплинуло на відсоток популяцій, які знаходяться у межах ПЗФ.

Що стосується ефемероїдних геофітів, включених до ЧСОО, то на даний момент не наведено впорядкованих і опублікованих даних про їх розповсюдження та стан охорони в області. Частково ця інформація зустрічається в роботах по загальному вивченню флори тих чи інших заповідних об'єктів або флори окремих територій [56, 61, 71—73].

Висновки

На основі розглянутих літературних джерел встановлено, що на даний момент в Одеській області охороні підлягає 31 вид рідкісних та зникаючих цибулинних, бульбоцибулинних та бульбових ефемероїдних геофітів, з яких 21 вид занесено до ЧКУ(2009). Аналіз категорій їх охорони у порівнянні з такими у ЧКУ (1996) показав, що для даних видів простежується тенденція у бік погіршення стану їх природних популяцій.

З'ясовано, що дослідниками кінця XIX — початку XX ст. на територіях, що зараз входять до складу сучасної Одеської області, вже було зафіксовано більш 80 % видів ефемероїдних геофітів, які підлягають охороні.

З'ясовано, що дані еколого-ценотичних та популяційних досліджень розглянутих видів здебільшого неповні або практично відсутні. Найбільш вичерпними є дані щодо розповсюдження на території Одеської області ефемероїдних геофітів державного рівня охорони. Для видів, включених до ЧСОО, такої впорядкованої та опублікованої інформації немає.

Відмічено, що зараз в колекції Ботанічного саду ОНУ налічується 19 видів (60 %) ефемероїдних геофітів природної флори Одеської області. Усі вони успішно пройшли інтродукційне випробування, але більш детальні дослідження особливостей їх зростання в культурі проведено лише для декількох видів державного рівня охорони.

Таким чином, показана необхідність проведення подальших досліджень, в основному, у напрямку вивчення стану та структури природних популяцій, як у відомих локалітетах, так і виявлених вперше, а також поповнення колекції ботанічного саду ОНУ раритетними видами ефемероїдних геофітів та поглибленим вивченням їх біологічних особливостей в умовах культури.

Література

1. *Географія* Одещини: природа, населення, господарство / О. Г. Топчієв та ін. — О.: Астропринт, 1998. — 87 с.
2. *Определитель* высших растений Украины. — К.: Наук. думка, 1987. — 546 с.
3. *Горьшнина Т. К.* Ранневесенние эфемероиды лесостепных дубрав. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1969. — 232 с.
4. *Червона книга* України. Рослинний світ. — К.: Укр. енцикл., 1996. — 608 с.
5. *Mosiakin S. L., Fedoronchuk M. M.* Vascular plants of Ukraine. A nomenclatural checklist. — Kiev, 1999. — 345 p.
6. *Флора* Европейской части СССР: в 11 т. — Л.: Наука, 1979. — Т. 4. — 355 с.
7. *Флора* СССР: в 30 т. / АН СССР. — М.-Л., 1935. — Т. IV. — 760 с.; М.-Л., 1937. — Т. VII. — 792 с.
8. *Флора* УРСР: в 12 т. / АН УРСР. — К., 1950. — Т. III. — 427 с.; К., 1953. — Т. V. — 527 с.

9. Черепанов С. К. Сосудистые растения СССР. — Л.: Наука, 1981. — 510 с.
10. Попова О. М. Роль природно-заповідного фонду Одеської області у збереженні судинних рослин Червоної книги України // Вісник Одеського національного ун-ту. Сер. Біологія. — 2004. — Т. 9, вип. 1. — С. 81—87.
11. Рішення Одеської обл. ради № 180-XXIII від 21.04.2000 р.
12. Єрмоласва О. Ю. Біологічні та еколого-ценотичні особливості раритетних ефемероїдних геофітів Одеської області // Інтродукція, селекція та захист рослин: Матеріали II Міжнар. наук. конф. — Донецьк, 2009. — С. 267—270.
13. Червона книга України: рослинний світ. — К.: Укрглобалконсалтинг, 2009. — 912 с.
14. 1997 IUCN Red List of Threatened Plants / Edrs. Walter K. S., H. G. Gillett. — Gland (Switzerland) and Cambridge (UK), 1998. — 862 p.
15. Попова О. М. Судинні рослини Одеської області з Червоної книги України, Світового та Європейського Червоних списків // Вісник Одеського національного ун-ту. Сер. Біологія. — 2002. — Т. 7, вип. 1. — С. 278—290.
16. Попова О. М. Роль природно-заповідного фонду у збереженні судинних рослин міжнародного рівня охорони // Вісник Львівського ун-ту. Сер. Біологія. — 2004. — Вип. 36. — С. 85—90.
17. Ткач Є. Д., Мирза В. І. Екотони — місця виростання рідкісних видів рослин // Наукові основи збереження біотичної різноманітності: Матеріали дев'ятої наук. конф. молодих учених. — Л., 2009. — С. 94—96.
18. Европейский Красный список животных и растений, находящихся под угрозой исчезновения во всемирном масштабе. — Нью-Йорк: ООН, 1992. — 167 с.
19. Історія міст і сіл УРСР: в 26 т. Одеська область. — К.: Головна ред. Укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1969. — 910 с.
20. Потапенко Г. И. Растительность северо-западного побережья Черного моря: почвы, флора, растительность и пути растениеводческого освоения причерноморских пересыпей: Дисс. ... д-ра биол. наук. — О., 1943. — 586 с.
21. Линдемани Э. Очерк флоры Херсонской губернии. — О., 1872. — 317 с.
22. Шмальгаузен И. Ф. Флора Юго-Западной России. — К., 1886. — 783 с.
23. Шмальгаузен И. Ф. Флора Средней и Южной России, Крыма и Северного Кавказа. — К., 1897. — Т. 2. — 752 с.
24. Пачоский Й. К. Херсонская флора. — Херсон, 1914. — Т. I. Высшие тайнобрачные, голосеменные, однодольные. — 548 с.
25. Пачоский Й. К. Херсонская флора / Отв. ред. К. Лятовски. — Познань: ун-т имени Адама Мицкевича, 2008. — Т. II. Двудольные. — 505 с.
26. Пачоский Й. К. Очерк растительности Бессарабии. — Кишинев, 1914. — 51 с.
27. Шестериков П. С. Определитель растений окрестностей Одессы. — О., 1912. — 540 с.
28. Дятлов С. Е. Новые местонахождения безвременника Фомина на территории Одесской области // Материалы науч. конф. молодых ученых Одесского ун-та. Биология. — О., 1984. — С. 142—143.
29. Zahariadi C. Caracteres morphologiques, anatomiques et biologiques dans la taxonomie du genre *Ornithogalum* // Revue de biologie. — 1962. — Т. 7, № 1. — S. 5—41.
30. Діденко С. Я. Види роду *Galanthus L.* (*Amaryllidaceae*) в природі і в культурі в Україні: Автореф. дис. ... канд. біол. наук: 03.00.05. — К., 2000. — 20 с.
31. Шапошнікова Л. А., Кожура М. Г. Поширення видів підсніжника на Одещині та їх зв'язки з основними ареалами // Матеріали IV з'їзду Укр. ботан. тов. — К., 1969. — С. 260—261.
32. Кожура М. Г., Шапошнікова Л. А. *Galanthus elwesii* Hook. — новий вид підсніжника для півдня України // Укр. ботан. журн. — 1969. — Т. 26, № 5. — С. 115—117.
33. Мельник В. І. *Galanthus elwesii* Hook. (*Amaryllidaceae*) в Україні // Укр. ботан. журн. — 1994. — Т. 51, № 1. — С. 29—33.
34. Діденко С. Я. Стан природних та інтродукційних популяцій *Galanthus elwesii* Hook. в Україні // Інтродукція рослин. — 2000. — № 1. — С. 31—33.
35. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. — К.: Укр. вид-во політичної літератури, 1947. — 1064 с.

36. *Загальногеографічний атлас України*. — К.: Картографія, 2004. — 112 с.
37. Коваленко О., Перегрим М. Особливості ареалу *Corydalis paczoskii* N. Busch (*Fumariaceae*) та історія його формування // Вісник Київського національного ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Сер. «Інтродукція та збереження рослинного різноманіття». — 2009. — № 22—24. — С. 130—132.
38. Нордманн А. Д. Описание Императорского Одесского сада с замечаниями о растительности и климате окрестностей г. Одессы // Записки Импер. общ. сельск. хоз. Южной России. — Одеса, 1847. — 33 с.
39. Каменский Ф. М. Обор деятельности ботанического сада Императорского Новороссийского университета начиная с 1895 г. — Одесса, 1899. — 16 с.
40. Жаренко Н. З., Бонецкий А. С., Філатова С. О. Ботаничний сад Одеського державного університету (Історія науки) // Укр. ботан. журн. — 1981. — Т. 38, № 4. — С. 96—98.
41. Гольд Т. М. О биологии *Leontice odessana* Fisch. в окрестностях Одессы // Ботан. журн. — 1965. — Т. 50, № 4. — С. 565—567.
42. Баканова В. В. Подснежник Эльвеза на Украине // Бюлл. Главн. Ботан. сада. — 1970. — Вып. 77. — С. 46—48.
43. Кожура М. Г. Вплив зими 1971—72 років на утворення насіння підсніжника білого // Інтродукція рослин і паркобудівництво: 36. ст. — К., 1975. — С. 96—99.
44. Шапошникова Л. А. Растительные богатства склонов и неудобий юга Одесской области // Межобл. науч. конф. по охране природы юга Украины: Тез. докл. — О., 1965. — С. 19—20.
45. Светловская Л. И. Анализ флористического состава травостоя старой территории ботанического сада ОГУ и экспозиции редких и исчезающих видов // VII съезд Укр. ботан. общ.: Тез. докл. — К., 1982. — С. 35—36.
46. Шапошникова Л. А., Кожура М. Г., Светловская Л. И. О размножении некоторых редких и исчезающих видов растений Одесщины // VII съезд Укр. ботан. общ.: Тез. докл. — К., 1982. — С. 280.
47. Голокоз А. В. Інтродукція рідкісних та ендемічних рослин північно-західного Причорномор'я у ботаничний сад Одеського університету // IX з'їзд Укр. ботан. тов.: Тез. доп. — К., 1992. — С. 189.
48. Голокоз А. В., Петрунь Н. В. Особливості насінневого розмноження ефемероїдних геофітів, культивованих у ботаничному саду ОДУ // Вісник Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер. «Інтродукція та збереження рослинного різноманіття». — 1999. — Вип. 2. — С. 7—8.
49. Ермолаєва О. Ю. Рідкісні ефемероїди регіональної флори на території Ботаничного саду Одеського національного університету імені І. І. Мечникова // Фундаментальні та прикладні дослідження в біології: Матеріали I Міжнар. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих учених. — Донецьк, 2009. — С. 45—46.
50. Ермолаєва А. Ю. Состояние некоторых интродукционных популяций раритетных эфемероидов в ботаническом саду ОНУ // II відкритий з'їзд фітобіологів Херсонщини: 36. тез доп. — Херсон, 2008. — С. 25—26.
51. Ермолаєва О. Сучасний стан інтродукційних популяцій *Galanthus elwesii* Hook. fil. в умовах ботаничного саду ОНУ ім. І. І. Мечникова // Вісник Київського національного ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Сер. «Інтродукція та збереження рослинного різноманіття». — 2009. — № 22—24. — С. 122—124.
52. Шапошникова Л. А., Пашковская Н. М. Редкие и исчезающие виды растений юго-западного Причерноморья и их охрана // VI делегат. съезд Всесоюзн. ботан. общ.: Тез. докл. — Ленинград, 1978. — С. 43—44.
53. Ткаченко В. С., Костылев А. В. Фито-экологические аспекты гидромелиораций северо-западного Причерноморья. — К.: Наук. думка, 1985. — 196 с.
54. Леоненко В. Б., Стеценко М. Т., Возний Ю. М. Додаток до атласу об'єктів природно-заповідного фонду України. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. — 142 с.
55. Дятлов С. Е., Гусяков Н. Е., Рузжицкая И. П. Об охране редких и исчезающих видов растений северо-западного Причерноморья // Материалы науч. конф. молодых ученых Одесского ун-та. Биология. — О., 1984. — С. 144—146.

56. Дятлов С. Є., Васильєва Т. В., Коваленко С. Г., Ружицька І. П. Охорона рідкісних та зникаючих видів — одна з основ збереження біорізноманітності // Матеріали XI з'їзду Укр. ботан. тов. — Х., 2001. — С. 132—133.
57. Коваленко С. Г., Дятлов С. Є., Ружицькая И. П., Гусяков Н. Е. Новые местонахождения редких и исчезающих видов растений на территории Одесской области // VIII съезд Укр. ботан. общ.: Тез. докл. — К., 1987. — С. 16—17.
58. Дятлов С. Е. Распространение безвременника анкарского в зоне влияния водно-хозяйственного комплекса Дунай—Днепр // Материалы науч. конф. молодых ученых Одесского ун-та. Биология. — О., 1984. — С. 139—141.
59. Ермолаева А. Ю. Современное состояние ценопопуляции *Colchicum ancycurense* В. L. Vurtl. на склонах Хаджибейского лимана (Одесская область) // Регионы в условиях неустойчивого развития: Материалы междунар. научн.-практич. конф. «Вопросы дальнейшего развития регионов России в условиях мирового финансового кризиса»: в 2 т. — Шарья, 2009. — Т. 2. — С. 70—71.
60. Гнатюк А. М. Рід *Colchicum* L. в Україні (систематика, хорология, морфологія, інтродукція, фітосозологія): Автореф. дис. ... канд. біол. наук: 03.00.05. — К., 2008. — 20 с.
61. Ружицька І. П., Коваленко С. Г., Дятлов С. Є. Особливості віталітету зникаючих видів (порядки *Amaryllidales* і *Liliales*) в Одеській області // IX з'їзд Укр. ботан. тов.: Тез. доп. — К., 1992. — С. 155—156.
62. Собко В. Г. Нові види та нові місцезнаходження рідкісних рослин флори України // IX з'їзд Укр. ботан. тов.: Тез. доп. — К., 1992. — С. 44.
63. Мельник В. И. Распространение, эколого-ценотические особенности и структура ценопопуляций *Galanthus elwesii* Hook. на восточном пределе ареала (Одесская обл., Украина) // Растит. ресурсы. — 1993. — Вып. 3. — С. 43—50.
64. Попова Е. Н. Структура ценопопуляций гимноспермиума одесского в естественных условиях // Материалы науч. конф. молодых ученых Одесского ун-та. Биология. — О., 1984. — С. 125—130.
65. Мельник В. И. Ареал, местообитания и возрастная структура популяций *Gymnospermium odessanum* (DC.) Takht. (*Berberidaceae*) // Ботан. журн. — 1994. — Т. 79, № 7. — С. 55—61.
66. Немерцалова С. В., Мазура В. Ю. Ранньовесняна флора узбережжя озера Китай // Актуальні проблеми ботаніки та екології: Матеріали конф. молодих учених-ботаніків. — Канів, 2004. — Вип. 9. — С. 62—64.
67. Голокоз А. В. Эколого-биологические особенности штернбергии зимовникоцветной, итоги реинтродукции вида // Материалы VI Междунар. конф. «Теоретические основы озеленения и благоустройства городов и сел». — Кишинев, 1997. — С. 86—89.
68. Деревинська Т., Товстуха Н., Кливняк Б. Новий локалітет штернбергії зимовникоцвітої поблизу Одеси // Вісник Київського національного ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Сер. «Інтродукція та збереження рослинного різноманіття». — 2009. — № 22—24. — С. 116—117.
69. Ермолаєва О. Ю. Раритетні ефемероїди схилів Хаджибейського лиману // Відновлення порушених природних екосистем: Матеріали Третьої міжнар. наук. конф. — Донецьк, 2008. — С. 189—190.
70. Попова О. М., Артюх М. М., Бальчева Г. А. та ін. Нові місцезнаходження видів з Червоної книги України на території Одеської області // Матеріали XII з'їзду Укр. ботан. тов. — О., 2006. — С. 153.
71. Бондаренко О. Ю., Васильєва Т. В. Рідкісні рослини флорокомплексів невеликих річок півдня Одеської області // Вісник Одеського національного ун-ту. Сер. Біологія. — 2009. — Т. 14, вип. 8. — С. 15—21.
72. Васильєва Т. В., Коваленко С. Г. Конспект флори південної Бессарабії. — О.: Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2003. — 250 с.
73. Попова Е. Н., Бальчева Г. А. Флористическая ценность ландшафтного заказника «Березовский» // Вісник Одеського національного ун-ту. Сер. Біологія. — 2007. — Т. 12, вип. 5. — С. 60—68.

А. Ю. Ермолаева

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
биологический факультет,
ул. Дворянская, 2, Одесса, 65026, Украина

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ РЕДКИХ И ИСЧЕЗАЮЩИХ ЭФЕМЕРОИДНЫХ ГЕОФИТОВ ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

Резюме

Приведен уточненный перечень редких и исчезающих видов луковичных, клубнелуковичных и клубневых эфемероидных геофитов природной флоры Одесской области. Отмечены и проанализированы изменения категорий их охраны. Рассмотрена история изучения указанных видов и представлена сжатая информация об их исследованиях в природе и в культуре за период от начала XIX века до настоящего времени. Выяснено, что накопленные данные исследований в основном неполные и фрагментарные.

Ключевые слова: редкие и исчезающие виды, эфемероидные геофиты, Красная книга Украины, история, Одесская область.

A. Yu. Yermolaieva

Odesa National Mechnykov University,
Department of Botany,
Dvoryanska Str., 2, Odesa, 65026, Ukraine

THE HISTORY OF INVESTIGATION OF RARE AND ENDANGERED EPHEMEROID GEOPHYTES OF THE ODESSA REGION

Summary

The specify list of the rare and endangered ephemeroïd geophytes with bulbs and tuber of the Odessa region is given. The changes of the category of their protection are noted and analyzed.

The history of investigation of these species was studied and condensed information about their investigation in nature and culture dating from the beginning of XX century to the present was given. It is determined that the majority of accumulating data of the investigation is uncompleted and fragmentary.

Key words: rare and endangered species, ephemeroïd geophytes, Red Data Book of Ukraine, history, Odesa region.